

Володимир Гнатюк і Закарпаття

В. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один.

(Іван Франко, Рец. на зб. В. Гнатюка "Коломийки")

Закарпатські сторінки життєпису Володимира Гнатюка (1871 – 1926) неодноразово перегорталися дослідниками – Миколою Яськом, Миколою Мушинкою, Олегом Мазурком, Іваном Хлантою... Тож легко зробити узагальнюючу статтю про його внесок у розвиток культури краю.

Закарпаття, яке тривалий час входило до складу Угорщини і називалося Угорською Руссю, у другій половині XIX століття етнологами Словаччини й Центральної України сприймалося як *terra incognita*. Володимир Гнатюк, закінчивши Львівський університет (1898) і працюючи разом із Іваном Франком та Михайлом Грушевським у Науковому товаристві імені Т.Г. Шевченка, яке взяло на себе обов'язок вивчення матеріальної й духовної культури українського народу, вирішив "переїхати всі комітати, заселені русинами, звідати всі руські колонії, подати докладне число русинів, доси невідоме з різних причин, визначити етнографічні границі руські, списати назви географічні руські, усунені зовсім з уживання найновішою ухвалою мадярського пештенського сойму, та звернути головну увагу на етнологічний бік, а не, як доси, обмежуватися майже виключно на збирання усної словесности". Проштудувавши літературу, що стосувалася істо-

рії та культури Угорської Русі, Гнатюк у липні 1895 р. здійснив свою першу експедицію на Закарпаття.

Експедиції. У 1895 – 1903 роках (з перервами) Гнатюк здійснив шість поїздок на Закарпаття для збору фольклорно-етнографічних матеріалів.

Першу експедицію, приїхавши поїздом із Львова разом з фольклористом О. Роздольським на перевал у Лавочне, почали пішки: через галицьку Волосянку добралися до закарпатського верховинського села Ляхівця (тепер Лісковець). Звідти їх шлях проліг через Голятин, Майдан, Сойми, Волове, Вучкове (тепер Міжгірського району), Нижній Бистрий, Березове, Горінчово, Ізу до Хуста, з якого залізницею через Кіральгазу (Королево), Батєво, Мукачево, Сваляву повернулися до Лавочного. У селі Голятині зустріли талановитого оповідача Андрія Бряника, від якого записали сім казок.

У другу наукову подорож на Закарпаття В. Гнатюк відправився у березні 1896 р. З Лавочного приїхав до Сваляви (тоді Сольва), далі через Стройне, Дусино, Керецьки (тепер Свалявського району), Кушницю, Броньку, Довге, Приборжавське (тоді Заднє), Луково, Імстичево, Великий Раковець (тепер Іршавського району) до Виноградова (тоді Севлюш), звідки у квітні поїздом через Лавочне повернувся до Львова. У селі Стройному він зустрівся з краєзнавцем Юрієм Жатковичем і талановитим оповідачем Михайлом Фотулом, від якого записав тридцять три казки та легенди. Добрий ужинок мав і в Дусині: чотири легенди, десять казок і п'ять анекдотів розповіли йому Микола Проць та Іван Русин. І в Кушниці був примовний казкар – Михайло Нодь, від нього записав казки “Чудесний столик, коза і палиця”, “Про хлопця, що сім літ у колодязі сидів”, “Марко багатий і подорож до сонця”.

Під час третьої подорожі на Закарпаття у липні 1896 р. В. Гнатюк знову приїхав до Сваляви, знову гостював у священика Юрія Жатковича в Стройному, звідти через Солочин, Плоске, Оленеве (Свалявський район), Порошкове, Тур'ї Ремети, Воро-

чево (Ужгородський район), затим, завітавши до Ужгорода, поїхав до Великого Березного, а потім пішки через Ублю подався на Пряшівщину, побував у Кленовій, Розтоці, Уличі, Збую, звідки через Стужицю, Ставне, Луг, Гусний (теперішній Великоберезнянський район) Буковець, Щербовець, Верецьки у серпні добрався до залізничної станції Воловця, щоб через Лавочне повернутися до Львова. Записав репертуар Михайла Кулі та Митра Бочка (оба із Солочина), Пилипа Опаленика (Ворочево) й Михайла Пустая (Збуй). У Ворочеві познайомився з місцевим священиком О. Митраком, який трудився й на ниві красного письменства. Та найбільшою удачею цієї поїздки вважав зустріч із збуйським оповідачем Пустаєм, від якого почув 13 легенд, 25 казок, три анекдоти. “Він оповідав мені цілих шість днів, від рана до вечора, – згадував пізніше фольклорист, – а коли я шостого дня, примушений обставинами, мусив покинути Збуй і попрощатися з ним, він заявив мені, що потрапив би ще пару днів говорити... Очевидно, що се не мала шкода, що я не міг з його пропозиції скористатися”.

Інші поїздки – до русинів Бачки, на Земплинщину, в Шариш та Спиш, у Чанад. У 1897 році він відвідав Керестур, Коцур, Дюрдево, Старий Вербас, Новий Сад; у 1899 році побував на Земплинщині (село Чертіжне), в Шариському (села Шамбронь, Вишній Свидник, Кружльова, Мальцово) та Спиському (села Сулин, Великий Липник, Орябина, Літманова, Якуб'яни, Кремпас) комітатах; у 1903 році поїхав у Чанадський комітет (Південна Угорщина).

Під час останньої експедиції в області Банату він простудився, захворів на сухоти, і стан його здоров'я з тих пір не дозволяв працювати на повну силу. Коли у червні 1921 року за видатні заслуги перед Закарпатським краєм його було обрано почесним членом ужгородського товариства “Просвіта”, він у листі-подяці поскаргувався: “Жалую дуже, що тяжка, довголітня хвороба відтягнула мене від продовження праці над Угорською Украї-

ною та не дозволила мені здійснити того плану, який я колись уклав собі, будучи здоровим”. Але висловив надію, що “плани, доповнені й розширені, виконають уже самі тамошні уродженці”, бо “для Угорської України минув довгий період вегетовання та настав новий, що вілє в неї правдиву національну струю життя”.

Під час експедицій на Закарпаття Гнатюк шукав не тільки перлини народної мудрості, але й рукописи, стародавні книги, знайомився з літературою в домашніх бібліотеках закарпатських священиків, фіксував особливості місцевих говірок, розпитував про обряди й повір’я.

Обнародування зібраних матеріалів. Багато із записаного з уст народу Володимир Гнатюк опублікував. Третій випуск “Етнографічного збірника” (Львів, 1897) склали перший том зібраних фольклористом “Етнографічних матеріалів з Угорської Руси”. У ньому подано тільки легенди і новели. За ним у тому ж “Етнографічному збірнику” під тією ж назвою “Етнографічні матеріали з Угорської Руси” видано наступні томи: т. II – “Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти” (Етн. зб., т. 4, 1898); т. III – матеріали з “західних угорсько-руських комітатів” та “Бач-Бодрогського комітату” (Етн. зб., т. 9, 1900); т. IV. – “Казки, легенди, новели, історичні спомини з Банату” (Етн. зб., т. 25, 1909); т. V – “Казки з Бачки” (Етн. зб., т. 29, 1910); т. VI – “Байки, легенди, історичні перекази, новели, анекдоти з Бачки” (Етн. зб., т. 30, 1911).

Вражає не тільки обсяг зібраних матеріалів (понад 1700 сторінок друку, 485 зразків прозового фольклору та 583 пісні), але й сумлінна паспортизація та стенографічно точний запис народної творчості.

Зробив він публікації й про знайдені на Закарпатті рукописні збірники: “Угроруські духовні вірші” (ЗНТШ, Львів, 1902, т. 46, 47, 49), “Угроруський співаник Івана Грядилевича” (ЗНТШ, Львів, 1909, т. 89), “Збірник Петра Колочавського” (Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді, 1922).

Інформація про Закарпаття. Перший друкований матеріал Гнатюка про наш край – публікація “Дещо про Русь Угорську” у львівському часописі “Радикал” (1895, № 2, № 3). Наступного року у редагованому Іваном Франком журналі “Житє і слово” (1896, т. 6, кн. 2) з’явилася інформація Гнатюка “Угроруські новини”. Ще через рік у газеті “Буковина” (Чернівці, 1897, №№ 80, 87, 88) він опублікував два матеріали про наш край: “Світлі духи на Угорській Руси ” та “Темні духи на Угорській Руси”. Галицьких читачів, і не тільки їх, він інформував про суспільно-політичне життя у нашому краї публікаціями у “Літературно-науковому віснику”: “Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів” (ЛНВ, 1899, т. 7, кн. 9), “Число русинів на Угорщині” (там саме, 1899, кн. 6), “Вражіння з Угорської Руси Івана Петрушевича” (там саме, 1899, кн.1), “Общество св. Василя в Унгварі” (1902, кн. 5). У 1919 році в часописі “Вперед” (№ 73-74) опублікував інформаційну статтю “Літературне товариство ім. Олександра Духновича в Унгварі”.

Вірогідно, що Гнатюк зібрав матеріали про становище русинів Закарпаття, які лягли в основу резонансного листа-протесту галицької інтелігенції “І ми в Європі” (15 червня 1896 р.) проти офіційної політики поугорщення краю. У тому листі-протесті читаємо: “В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500 000 русинів. І походженням, і традицією історичною та літературною, і з погляду на тип етнографічний та на устну словесність вони – частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьогодні около 25 міліонів душ”. Такі погляди на єдність русинів Закарпаття, Галичини й Буковини зі всім українським народом відстоював і Володимир Гнатюк.

Тут варто зробити наголос, що коли у 1922 році в Празі виходив у перекладі чеською й українською мовою меморандум Едмунда Егана “Економічне становище руських в Угорщині”, передмову до видання написав Гнатюк. Цікаві його пропозиції,

як покращити життя наших краян: “А можна би при добрій волі поліпшити долю угорських русинів. Хоч земля, заселена ними, гірська, отже і неврожайна, то можна їх піднести іншими способами. Купелеві заведення, яких можна би позакладати багато на Угорській Русі, бо є для того підстави, принесли б для околичних селян немалі зарібки. Промислові школи, особливо для виробів із дерева, до чого у населення є вроджений талан, принесли б йому також немалу користь. Піднесення ткацтва, годівлі худоби, дробу, молочарство, пасічництво, гончарство і т. і., підтримані правительством, поставили б також русинів на ноги”.

Добре слово про людей краю. Відомо, що Гнатюк був у дружніх стосунках із закарпатцем Юрієм Жатковичем. Професор-історик Олег Мазурок розшукав у архівах 89 листів сільського священика із села Стройно до Володимира Гнатюка у Львів. Перший лист датовано 30 жовтня 1895 р. Останній – 10 травня 1914-го. Із листів можемо дізнатися, чим цікавився адресат, яку допомогу надав адресанту.

При сприянні Гнатюка в “Етнографічному збірнику” (1896, т. 2) опубліковано “Замітки етнографічні з Угорської Русі” Жатковича, при його спонуканні й підтримці закарпатський друг зайнявся перекладами угорською творів Івана Франка (“Для загального добра”, “Украдене щастя”, “Учитель”), Марка Вовчка (“Свекруха”, “Сестра”, “Кармалюк”), Юрія Федьковича (“Стрілець”, “Люба згуба”, “Три як рідні брати”).

Ось лише декілька прохань, які задовольнив його львівський друг: “Будьте ласкаві, заслати мні труды “Слово о полку Ігореві” и “Правда Русская”” (17 лютого 1896), “Прошу чім скорше прислати мні всі стихотворенія и обширну біографію Шевченка, чтоб я мог переслати одному нашему молодому поэту и священнику, который готов на один том перевести из тых стихотвореній” (17 червня 1896), “Повісти Нечуя и Чайченка и такожде нісколько из новіших повістей др. Франка. Як будете ласкави заслати мні си сочиненія, то назначить, як долго могу я каждое задержати у

себе” (21 жовтня 1896), “ Истинно ож бы я рад читати “Богдана Хмельницького” от Костомарова” (27 жовтня 1896), “Дуже бы я Вам вдячний был, як бы Вы ласкави были заказати діля мене у Вашей книгарни “Поученіе Владимира Мономаха дітям” во наиновійшем изданіи со коментарем” (29 березня 1905), “Сердечно дякую Вам за присланный мні VI том “Исторіи” Грушевского” (5 жовтня 1909).

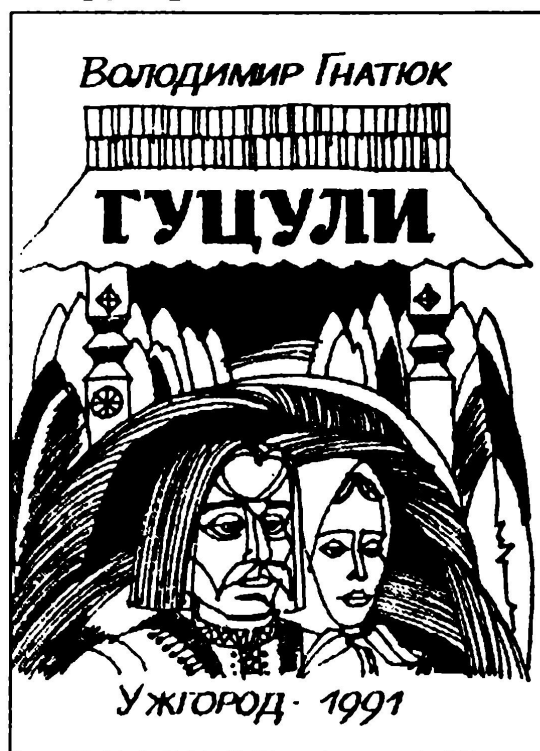
Жаткович подав Гнатюкові інформацію про М. Лучкая, А. Кралицького, О. Митрака, Т. Легоцького, М. Врабеля, Л. Чопея, Є. Фенцика, І. Сільвая, А. Годинку. Завдячуючи закарпатському краєзнавцеві Гнатюк знайшов родичів Юрія Гуци-Венеліна, передав для них зібрану болгарами Одеси грошову допомогу, опублікував “Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна) з нагоди століття його уродин ” (ЗНТШ, 1902, т. 47, кн. 3), “Роковини уродин Юрія Гуци (Венеліна)” (ЛНВ, 1902, кн. 5).

І про Жатковича Гнатюк опублікував дві біографічні статті – у львівському “Ділі” (1896, № 263) та у “Літературно-науковому віснику” (1904, кн. 10-12). У часописі “Вперед” (1919, № 73-74) подав біографічний нарис ще про одного діяча культури Срібної Землі – про Гіядора Стрипського.

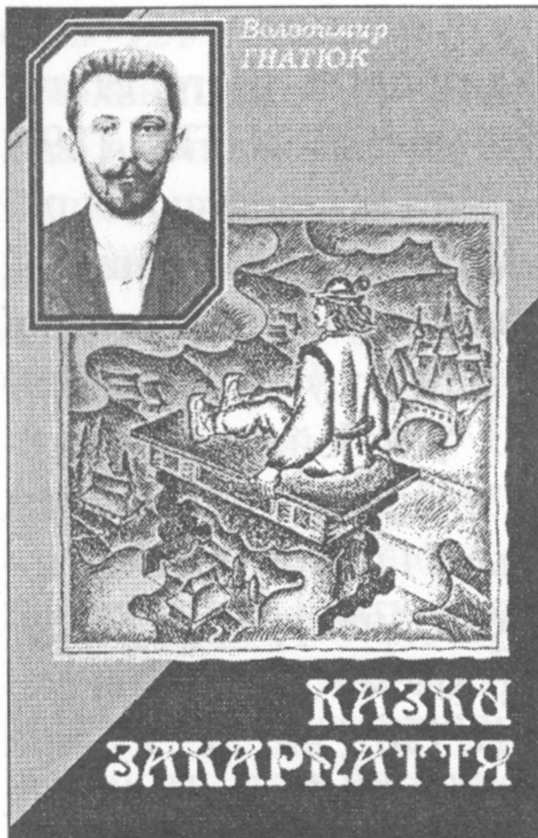
Пропагування культурного набутку. Пильно відслідковуючи, що з’явилося друком на Закарпатті, Гнатюк часто на прочитане відгукувався рецензіями: “Угроруські календарі” (Житє і слово, 1897, т. 6, кн. 4), рецензія на журнали “Листок”, “Наука”, “Неділя” (ЛНВ, 1898, кн. 5), “Нова збірка угроруських пісень” (ЛНВ, 1899, кн.10), “Ответ г. Сабову на его критику “Етнографічного збірника” (Листок, Ужгород, 1898, № 9, 10). Він у львівських часописах схвально, і в той же час прискіпливо відгукнувся про книги “Угроруськийи народны співанки. Издал Михаил Врабель” (Будапешт, 1901), “Робинзон. Для угро-русского народа переробил А. Ив. Волошин” (Унгвар, 1904), “Граматика руського языка для молодших клас шкіл середних і горожанських. Написав др. Іван Панькевич” (Мукачево, 1922), “Літературні стремління Подкарпатської Руси” (Ужгород, 1921) В.Бірчака.

Утвердження української національної ідеї. Спостерігаючи інтеграційні явища в культурі Закарпаття (його стаття “Словацький опришок Яношик в народній поезії”, ЗНТШ, 1899, т. 31-32), локальні особливості в побуті і мові закарпатських русинів (його статті “Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині)”, ЗНТШ, 1898, т. 22, кн. 2; “Весіле в Керестурі (Вач-Бодрогської столиці в полудневій Угорщині)”, Матеріали до української етнології та етнографії, Львів, 1908, т. 10; “До бойківського говору”, ЗНТШ, 1902, т. 48, кн. 4; “Гуцули”, Подкарпатська Русь, № 1 за 1923, № № 2, 3, 4 за 1924). Володимир Гнатюк переконливо утверджував (перш за все на основі мови), що русини Закарпаття – це українці. Висвітленню цієї проблеми присвятив дослідження “Руська мова в Угорщині” (ЛНВ, 1902, кн. 2), “Русини Пряшівської єпархії і їх говори” (ЗНТШ, 1900, т. 35-36, кн. 3-4), “Чи бачванський говір словацький?” (ЗНТШ, 1905, т. 43, кн. 1), “Словаки чи русини? (Причинок до вияснення спору про національність західних русинів)” (ЗНТШ, 1901, т. 42, кн. 4), “Чи закарпатські українці автохтони?” (ЛНВ, 1922, кн. 3).

За назвами його статей легко прослідкувати, як Гнатюк етнонім “русин” замінив етнонімом “українець”, а Русь почав називати Україною. У рецензіях початку ХХ століття на дослідження В. Францева (“Из эпохи возрождения Угорской Руси”) та А.Будиловича (“К вопросу о племенных отношениях в Угорской Руси”) він сприймав цю назву без якихось корективів. Та у 1920 році в газеті “Вперед” (№ 224) порушив питання про уточнення назви краю – статтею “Підкарпатська чи Угорська Україна? (В справі назви)”. І через два

Книжечка з текстом етнографічного нарису В. Гнатюка про гуцулів. Видана як додаток до часопису «Карпатський край» у 1991 р.

*Книга зібраних В. Гнатюком
на Закарпатті казок, вийшла
у світ у видавництві
«Карпати» в 2001 р.*

роз'яснення спірного питання про українсько-словацьку межу і взагалі про розселення закарпатських українців та їх взаємини з сусідніми народами. Це одно з найважливіших досягнень В. Гнатюка, його найбільша заслуга”.

Це справді так!

роки в часописі “Книжка” (Станіслав, 1922, № 4-7) в назву статті ввів відповідну до корінного етносу назву краю: “Праці проф. Е. Перфецького по Історії Угорської Руси-України”.

Даючи оцінку заслуг вченого щодо збору і дослідженню закарпатоукраїнських фольклорно-етнографічних матеріалів, Філарет Колесса відзначив: “Цими “Матеріалами й розвідками Гнатюк, можна сказати, відкрив Закарпатську Україну для українського громадянства й української науки, він дав змогу вперше пізнати не тільки багатство народної творчості на українському Закарпатті, але й поклав основу для вивчення тамошніх українських говірок та зібрав найважливіші дані до